

S T R A I P S N I A I

XVI A. LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS DIDIKIŲ PATRONATAS

Raimonda Ragauskienė

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius, Lietuva

IVADAS

Gausėjančiuose XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) moters istorijos tyrimuose¹ netrūksta prieštaravimų, atspindinčių ne mažiau prieštarinę to meto jos padėtį. Tačiau galima rasti konstantų, dėl kurių sutaria bemaž visi tyrinėtojai. Lietuvoje net ir didikė nebuvo visateisė pilietė valstybėje, negalejo realiai naudotis visomis teisėmis, kaip tai darė didikai vyrai². Tradicija, teisė bei biologinis aspektas buvo tie pagrindai, dėl kurių nesutapo ir kryžiavosi luomo bei lyties kategorijos³. Viena vertus, LDK įstatymai XVI a. garantavo bajorėms teises, leidusias aktyviai veikti šeimos rate, privataus vyramo sferoje – dvaruose. Bajorės galėjo nekliudomai disponuoti savo turtu, teismuose pačios ginti savo interesus, surašyti testamentus, laisva valia ištekėti, našlės galėjo gyventi be globėjo ir pačios turėjo teisę globoti savo vaikus. Tačiau XVI a. Lietuvos visuomenėje natūraliu ir Dieviškos teisės nustatytu dalyku buvo tai, jog bajorė tik siuntė į karą karius, o pati nekariavo, neužémė pareigų kariuomenėje. Čia moteris galėjo dalyvauti nebent kaip prostitutė ar virėja. Kad ir kaip gerai ji valdė plunksnų ir kokia protinga buvo, net mintis nekildavo, kad būtų galėjusi užimti kokį nors valstybinį, savivaldybės postą, dirbtų kanceliarijoje. Teoriškai ir ironizuodami Łukasz Górnickio veikėjai tik svarstė, kad gal jau atėjės laikas

¹ Istorografinę apžvalgą žr.: I. Valikonytė, The Venets of Noblewomen in the Grand Duchy of Lithuania, *Lithuanian Historical Studies*, 1997, vol. 2, p. 97–107; J. Sarcevičienė, Moterys, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sud. V. Ališauskas, L. Jovaiša, M. Paknys, R. Petrauskas, E. Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 397–412.

² I. Valikonytė, Ar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. moteris buvo pilietė, *Lietuvos istorijos studijos*, Vilnius, 1994, t. 2, p. 62–73.

³ Apie tai žr.: *Europos mentaliteto istorija. Pagrindinių temų apybraižos*, sud. P. Dinzelbacher, [Vilnius], 1998, p. 33–41.

siųsti „baltoms galvoms“ atstoves į seimą, leisti joms teisėjauti bei vadovauti kariuomenei.

Išoriškai, atrodo, turėjusi likti pasyvia istorijos vyksmo dalyve, realiai XVI a. valdančiajam luomui priklausiusi moteris rasdavo būdų aktyviai dalyvauti ne tik šeimos, privataus ūkio, bet ir viešajame valstybės gyvenime ir netgi paveikti politinius ivykius. Kaip joms tai pavyko, atitinkamų tyrimų netgi Vakarų Europoje yra nedaug. Bene geriausiai ištirta prancūziškoji praktika. Prancūzijoje, kaip rodo Sharon Kettering, Sarah Hanley bei Saros Chapman darbai⁴, moterys sumaniai naudojosi klientelinės sistemos teikiamomis galimybėmis: skirstė namų klientus, prižiūrėjo savo valdų pareigūnus, smulkesnius valdinius, tarpininkavo karaliaus dvare, tvarkė matrimonialinius ryšius. Ekonomiškai paremta ir prieš didikus vyrus užtarta namų klientelė virsdavo politine, religine ar kultūrine. XVI a. Lietuvoje, nepaisant „vėlavimo“ fenomeno, dėl palyginti nestiprios karaliaus valdžios ir ryškios didikų įtakos, pareigybių, žemių skirstymo monopolio bent jau nuo amžiaus vidurio susidarė palankios salygos neformalios valdžios struktūros – klientelizmo – funkcionavimui⁵. Kaip toje sistemoje pasireiškė LDK didikės, bajorės ar miestietės, kol kas netyrinėta⁶.

Šiame straipsnyje remiantis XVI a. korespondencija, teismų medžiaga bei pavieniais aktais ir bus bandoma aiškintis klientelinės sistemos teikiamas galimybes Lietuvos moteriai, aptarti klientų grupes, telkimo ir bendradarbiavimo mechanizmus. Akivaizdu, jog viename straipsnyje nepavyks išsamiai atsakyti į visus išsikeltus klausimus. Be to, gana skurdūs ir fragmentiški šaltiniai apie LDK didikių klientus neleidžia sudaryti netgi platesnio konkrečios didikės klientų sąrašo. Tik pasitelkus kelių įtakingu XVI a. Lietuvos moterų dalyvavimo klientelinėje sistemoje duomenis, aiškėja bendresnės tendencijos.

DIDIKĖS DALYVAVIMO Klientelinėje sistemoje galimybės

XVI a. Vakarų Europoje funkcionavusi patrono–tarpininko–kliento neformalios valdžios struktūra įtakingai moteriai dažniausiai siūlė patronės ir tarpininkės vaidmenis. Kaip rodo LDK didikių Radvilienių, Chodkevičienių, Sluckienių ir kitų moterų pažymėjimai, nuo šimtmečio vidurio LDK veikusioje išplėtotoje klientelinėje sistemoje jos irgi atliko tuos pačius vaidmenis. Moterims kaip patronėms ir tarpininkėms buvo būdingos bendrosios patrono ir kliento santykio charakteristikos: tarpusavio ryšiai

⁴ Sh. Kettering, The Patronage Power of Early Modern French Noblewomen, *Historical Journal*, 1989, vol. 32, Nr. 4, p. 817–841; Eadem, Patronage and Kinship in Early Modern France, *French Historical Studies*, 1989, vol. 16, Nr. 2, p. 422; Eadem, The Household Service of Early Modern French Noblewomen, *French Historical Studies*, 1997, vol. 20, Nr. 1, p. 50–59; S. Henley, Engendering the State: Family Formation and State Building in Early Modern France, *ibid.*, 1989, vol. 16, p. 4–27; S. Chapman, Patronage as Family Economy: The Role of Women in the Patron-Client Network of the Phelypeaux de Pontchartrain Family, 1670–1715, *French Historical Studies*, 2001, Winter, vol. 24, Nr. 1, p. 11–35.

⁵ R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis (apie 1515–1584 m.)*, Vilnius, 2002, p. 155–161.

⁶ R. Ragauskienė, The GDL Noblewoman's Court in the Sixteenth-Century, *Lithuanian Historical Studies*, 2003, t. 8, p. 24–58.

pasižymėjo asmeniškumu ir neformalumu. Dalyvai užėmė nelygią socialinę padėtį visuomenėje, tad jų politinės ir ekonominės galimybės ryškiai skyrėsi. Tarpusavio santykiai galėjo būti ir ilgalaikiai, nuolat įsipareigojant teikti įvairias paslaugas, siekiant materialių ir nematerialių gėrybių. Tačiau moterų patronatui ir tarpininkavimui didesnę įtaką turėjo giminystės, vedybiniai ryšiai, o jų klientų būryje gana aktyvi buvo bajorių klienčių grupė⁷. Tačiau tai, ką vadiname didikių tarpininkavimui, kiek skyrėsi nuo jau tyrinėtos XVII a. Prancūzijos didikų analogiškos veiklos. Anot Sh. Kettering, įvedusios *broker* terminą į istorinę apyvartą, Prancūzijoje šias funkcijas atliko aristokratai, užėmę reikšmingas pareigas vietos valdžioje. Jiems priklausė pagrindinis vaidmuo klientelinėje sistemoje – savo ir Karūnos interesams sumanai perskirstydavo jų daliai tenkančias materialias ir nematerialias karaliaus malones⁸. Tuo tarpu prancūzės didikės veikė netiesiogiai – per savo vyrus, sūnus, įtakingus giminaičius, norimiems rezultatams gauti naudojosi asmeniniais kontaktais, paslaugų pasikeitimu, užtarinėjo savus žmones⁹. Panašiai XVI a. elgési ir LDK didikės.

Jų, patronių ir tarpininkiu, vaidmenis lėmė aukšta šeimos ir giminės padėties visuomenėje, didesnė ar mažesnė įtaka karaliaus dvare. Vienas svarbiausių veiksninių taip pat buvo didžiulis turimas nekilnojamasis turtas ir sukaupti grynieji pinigai bei brangenybės. Keli pavyzdžiai: Vilniaus vaivadienė Elžbieta Šidlovecka-Radvilienė 1548 m. įnešė 12000 auksinų (apie 4800 kapų grašių); Žemaitijos seniūnėnės Zofijos Radvitaitė-Chodkevičienės 1594 m. kraitę sudarė 9840 kapų grašių, o LDK kanclerienė Ona Radvitaitė-Sapiegienė vyrai 1599 m. atnešė 16 000 kapų grašių (pasogos – 9918 kapų grašių; išrangos – 4000; drabužiai – 1239 kapų grašių; už tai vyras jai užrašė 30760 auksinų 1/3 savo valdose)¹⁰. Turtai dar labiau padidėdavo didikei perėmus, kad ir laikinai, giminaičių valdas. 1567 m. Ona Radvitaitė-Kiškienė Polocko vaivadai, jos svainiui Stanislovui Davainai, esant nelaisvėje valdė kai kurias jo valdas¹¹. Taigi turto ir padėties požiūriu moterys prilygo didikams.

Tačiau LDK patronės galimybės skyrėsi nuo vyro. Didikui, norint gauti aukštesnes pareigas, padaryti karjerą, o kartu išplėsti savo klientų ratą, svarbūs buvo jo asmeniniai sugebėjimai. Moteris gi, negalėdama užimti jokių pareigų, net ir ištekėjusi, kaip patronė pirmiausia buvo apribota tévu šeimos ar vyro padėties, savo nuožiūra galėjo tvarkytis tik tuose rémuose. Be to, patronės galimybes labiau nei vyro veikė demografinės konstantos: „praktiškai gimimo, vedybų ir mirties atvejai apibrėžė, kas, ką, kada ir kaip gauna“¹². Klientų skaičiaus kaita priklausė nuo kintančios šeimyninės padėties: vienoks jų skaičius netekėjusios didikės dispozicijoje ir visiškai kitoks jai ištekėjus ar našlaujant. Skirtingai nuo didiko vyro, moters klientelinės sistemos funkcionavimui taip pat buvo

⁷ Sh. Kettering, The Patronage Power of Early Modern French Noblewomen..., p. 818–819.

⁸ Sh. Kettering, *Patrons, Brokers, and Clients in Seventeenth-Century France*, New York, Oxford, 1986; Eadem, Patronage in Early Modern France, *French Historical Studies*, 1992, vol. 17, Nr. 1, p. 839–862.

⁹ Sh. Kettering, Patronage Power of Noblewomen..., p. 818 etc.

¹⁰ T. Kempa, *Mikołaj Krzysztof Radziwiłł Sierotka (1549–1616) Wojewoda Wileński*, Warszawa, 2000; s. 25; *Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie*, *Archiwum Radziwiłłów* (toliau – *AR*), dz. XI, Nr. 23, 30.

¹¹ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 267, l. 154 v.

¹² L. Stone, J. C. Stone, *An Open Elite? England 1540–1880*, Oxford, 1984, p. 86.

svarbus sutuoktinių tarpusavio sutarimas. Taigi egzistavo tam tikra serija savitų draudimų, kurių dalį išsprendusi didikė galėjo tapti pageidaujama bei įtakinga patronė.

Istoriografijoje, nagrinėjančioje XVI–XVII a. LDK didikų, daugiausia Radvilų, klientų grupes, nėra vieningos nuomonės, ką reikėtų laikyti klientu, o ką – tik tarnu. Daug kas priklauso nuo turimų šaltinių, kai vieną ir tą patį asmenį korespondencija leistų priskirti bičiulių grupei, o teisminiai dokumentai – jau tik tarnų. Wojciecho Tygielskio, nagrinėjusio Lenkijos kanclerio Jano Zamojskio klientelę, manymu, viską lémė priklausomybė nuo patrono, visuomeninė kliento padėtis bei jo atliekamas vaidmuo politinėje arenaje didiko naudai. Remdamasis šaltinių frazeologija, Henrykas Wisneris išskyre Kristupo Radvilos (1585–1640 m.) klientus, rėmusius didikus be jokio intereso ar kokios nors nuo jų priklausomybės, bei tuos, kurie turėjo tam tikras pareigas didikui (totoriai, činšiniai bajorai, bajorai keliuočiai ir pan.). Dar vieną stratifikacinię schemą to paties Radvilos pavyzdžiu pateikė Urszula Augustyniak: ponai ir tarnai (dvaro bei užverbuoti) arba tie, kurie veikė didiko valdų sistemos viduje (dvariškiai, pareigūnai, lenininkai, laikytojai ir pan.), taip pat tie, kurie priklausė klientelinės sistemos išorei – politiniai šalininkai, bičiuliai¹³.

Visgi ir toliau lieka daug neaiškumų sprendžiant tarno ir kliento sąvokas, neatsakyta į klausimą, kuriai grupei priskirti asmenį, pradėjusį tarnauti didiko tarnu ir vėliau padariusį karjerą – užėmuši vienokią ar kitokią valstybinę pareigybę. Dar sudėtingiau spręsti didikių išorinių klientų problematiką – nėra išlikusių, o gal ir nebuvę, tokų klientų sąrašų. Pavyzdžiu, 1597 m. sudarytame LDK pataurininkienės Zofijos Chodkevičienės iš Melco išlaidų rejestre paminėtos išmokos pinigais jos tarnams, tarnautojams ir įvairiems kitiems bajorams. Tačiau jo negalima laikyti išsamesniu, klientelinę padėtį apibūdinančiu aprašu, nes, skirtingai nuo didikų klientų sąrašų, nenurodyti jokie atliliki veiksmai ar pareigos, asmenys įvardijami labai netiksliai ir lakoniškai, kartais tiesiog vien vardu. Kai kurių įvardijimas su žodeliu „ponas“ leidžia manyti, kad jie priklausė vidutinei arba pasiturinčiai bajorijai. Antai ponui Karčamskiui sumokėta 150 auksinų, ponui Zavišai – 300, Viktorovskiui – 64, ponui Kžekavskiui – net 3500 auksinų, ponui Manščinui – 329 ir pan.¹⁴ Taip pat tik retais atvejais žinoma apie kai kurių didikių tarpininkavimo rezultatus – gautas pareigybes, padarytą karjerą ar patekimą į vyro klientų ratą. Apskritai didikių dalyvavimas klientelinėje sistemoje ne tik kad nebuvę formalizuotas, bet ir dažnai užslepitas reiškinys. Taip pat labai sudėtinga nustatyti nuolatinį ryšį, dažniau galima atsekti tik vienkartinius užtarimus ir jų rezultatus. Dėl to tikslingo išskirti bent ryškesnes bajorijos grupes, bendravusias su didžiulių ekonominį kapitalą valdžiusiomis moterimis.

DIDIKĖS PATRONATAS ASMENINIAME DVARE: NAMŲ KLIENTELĖS SKIRSTYMAS

Daugelio didikių dalyvavimo klienteliniose santykiuose pirmaja grandimi buvo jos asmeninis dvaras. Jo dydis priklausė daugmaž nuo tų pačių aplinkybių, kurios nulė-

¹³ U. Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztoja Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa, 2001, s. 109–116; Eadem, Globėjo pareigos tarnybininkams ir klientams, remiantis Kristupo II Radvilos (1585–1640) klientelės pavyzdžiu. Lūkesčiai ir tikrovė, *Lietuvos istorijos metraštis. 2002 metai*, 1, Vilnius, 2003, p. 49–51.

¹⁴ Biblioteka Narodowa w Warszawie, mf. 7886 (PAN Kr. 355).

mė patį dalyvavimą neformalioje valdžios struktūroje, – vyro pareigų, vaidmens šeimoje ir didikės asmenybės. Paprastai nepilnametei patarnavo vos keli asmenys, gausiausi (apie 50–60 asmenų) buvo ištekėjusių, o ypač našlių dvarai. Dvarą sudarė kaip viena visuma veikiančios kelios dalys: dvaro pareigūnai, vyru dalis dvare (dvariškiai vyrai ir pasiuntiniai), specialistai (medikai, dvasininkai ir muzikai), moterų dalis (ponios, panelės, tarnaitės) ir dvaro tarnyba (tarnai, amatininkai, vežikai). Nors formuojuant ištekėjusios didikės dvarą didžiausią įtaką turėjo vyrai, ji pati naujai pertvarkydavo savo dvarą tik likusi našle¹⁵, tai jai netrukdė priimti ar atleisti dvariškius, skirti juos savo valdų pareigūnais, proteguoti juos didikams vyrams kol namų klientelė tapdavo politinė. Dalyvavimas klienteliniuose santiukuose asmeninio dvaro rėmuose prasidėdavo dar tėvų ar globėjų namuose, užtarant vieną ar kitą dvariškį įtakingajam tėvui, globėjui ar broliui. Tą rodo mažamečių Radvilaičių dvariškių pasirinkimai ir jų užtarimai. Vilniaus vaivadaitės seserys Ana, Zofija ir Kristina, 1570 m. mirus jų vyriausiajai dvariškei Kozickai, jos vietoje panoro matyti mirusios motinos Elžbietos Šidloveckos-Radvilienės dvaro maršalkos Stanislovo Piekarskio žmoną. Jų prašymą brolis Mikalojus Kristupas Radvila Našlaitėlis įvykdė. Pažymėtina, kad tarnybą pradėjės pas Radvilienę, S. Piekarskis padarė karjerą ir tapo Našlaitėlio klientu. 1568 m. kitame laiške broliui Radvilaitės jau rašė apie poną Okrenglicką, prašydamos išsiusti jį į Vokietiją kartu su ten vykstančiais Radvilaičių broliais, kad „galeitų tarnauti, ten to krašto kalbos ir kitų mokslų mokytis”¹⁶. Netgi netekėjusios karalaitės – Ona ir Kotryna Jogailaitės – Vilniaus vaivadienės E. Šidloveckos-Radvilienės prašė tarpininkauti ir užtarti kažkokį poną Frykačą savo vyru Mikalojui Radvilai¹⁷.

Daug plačiau klientelės skirstymas vyko ištekėjusios ar našlės dvare. Jos dvariškiai ir dvariškės galėjo tikėtis kelių lygių karjeros. Dvare tarnaujančiomis netekėjusioms bajoraitėms ar didikės globojamomis giminaitėms patronė galėjo pasiūlyti tinkamą vedynę partiją. Kaip tik vedyninės politikos klausimai – dažna didikių korespondencijos tema. Antai dar XVI a. viduryje E. Šidlovecka-Radvilienė siuntė linkėjimus vos prieš savaitę ištekėjusiai savo dvariškei panelei Dambrovskai¹⁸. Iš tos pačios didikės dvaro už Žitomiro seniūno kunigaikščio Andriaus Pronskio buvo ištekinta Ona Michailovna Sapiegaitė¹⁹. 1561 m. gegužė iš Vilniaus vaivadienės dvaro Kijevo rotmistras Kasparas Stužinskis į žmonas paėmė Fiodoro Fiodorovičiaus Vladyskos dukrą Dorotą²⁰. Greičiausiai ši matrimonialinės politikos praktika atėjo iš valdovės dvaro – ypač savo dvariškių vedybomis rūpinosi karalienė Bona. Vienas ryškiausiai tokiai pavyzdžių buvo Beatos Kosčeleckos, ištekintos už LDK didiko Iljos Ostrogiskio, atvejis.

Didikės dvariškiai galėjo tikėtis būti paaukštinti pareigose dvare. Už ilgametę ir ištikimą tarnybą kunigaikštinei Kotrynai Tenčinskai-Sluckienei, vėliau Radvilenei, jos dvaro vyriausiaja tapo Zofija Triznienė. Tuo tarpu neįtikus patronei ar jos vyri,

¹⁵ R. Ragauskienė, The GDL Noblewoman's Court in the Sixteenth-Century..., p. 32.

¹⁶ T. Kempa, op. cit., s. 29, 46; 1568 m. rugpjūčio 6 d., 1570 m. sausio 14 d., Jaroslavlis, Ana, Zofija, Kristina Radvilaitės – Radvilai Našlaitėliui, AR, dz. IV, kop. 737.

¹⁷ 1559 m. vasario 8 d., Krokuva, Jogailaitės – E. Šidloveckai-Radvilenei, A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie*, Kraków, 1870, t. 4, s. 258–259.

¹⁸ 1549 m. balandžio 29 d., Brestas, E. Šidlovecka-Radvilienė – motinai, AR, dz. IV, kop. 674, Nr. 6.

¹⁹ *Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – MAB), f. 16, Nr. 202, l. 236.

²⁰ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 255, l. 281.

susidarydavo nemažų sunkumų ir tek davuo ieškoti kitų užtarėjų, kaip tai 1590 m. atsitiko dvariškei Hžanovskai²¹. Panašių dalykų pastebima ir dvariškių vyrų karjeroje. Tačiau pastarieji galėjo siekti bene labiausiai norimo atlygio – tapti didikės valdų pareigūnais. Tiesa, tai pavykdavo tik labai nedaugeliui. Buvo būtina ilgametė tarnyba ir atsidavimas patronei. Yra žinoma, kad buvę K. Tenčinskų-Radvilienei dvariškiai Nemira ir Bichovecas XVI a. pabaigoje tapo jos valdų pareigūnais. Jiems didikė siuntė laiškus su įvairiais ūkiniais paliepimais, prašydama atsiųsti reikiamus dalykus, tvarkyti valdas ir pan.²² Kaip rodo laiškai, ypač didikė pasitikėjo Juzefu Bichovcu, nuosekliai kilusiu karjeros laiptais jos dvare: nuo eilinio dvariškio iki vyriausiojo dvaro prižiūrėtojo ir valdos pareigūno.

Didikės dvaro klientelė tapdavo politinė, kai ji savo dvariškius užtardavo įtakin-giem valstybės pareigūnams, didikams vyrams. Pakliuvių į aukštą padėtį užimančios LDK didikės dvarą ir sugebėjęs gerai užsirekomenduoti, dvariškis neretai sulaukdavo pasiūlymo pereiti į vyro dvarą. Taip K. Tenčinskai-Radvilienei tarnavęs Kochanovskis, didikė raštininkas Sava vėliau tapo jos vyro Radvilos Perkūno klientais, svetimšalis Bartolomeo Faragoi, nuo jaunystės tarnavęs Elžbietai Eufemijai Višnioveckai-Radvilienei, patronės užtarimu perėjo tarnauti pas jos vyra Našlaitėlį²³. K. Tenčinska taip pat savo dvariškius siuntė į sūnų dvarus. Pateiksiu Drucko pavieto teisėjo Jano Groto sūnaus pavyzdį: ji didikė „teikėsi atiduoti [tarnauti] Jo Malonybei kunigaikščiui Aleksandru [Sluckiui]“²⁴. Ne visuomet perėjimas būdavęs spartus. Dažniausiai prireikdavo kelerių metų, kad didikas dvariškį galėtų gerai pažinti. K. Tenčinskai ištikimas Bichovecas 1581–1582 m. nuolat buvo siunciamas su įvairiais reikalais pas būsimajį didikės vyra Radvilą Perkūną²⁵. Nepamiršta jo užtarti, todėl po vieno tokio priėmimo Radvila rašė, kad šis tarnas, kaip buvo prašyta, išleistas „su tokia palyda, kokios Jos Malonybė karalius norėtų turėti“²⁶. Vėliau dvariškui atsivérė galimybės pereiti į kunigaikščio klientų tarpą ir dalyvauti jo klientelinėje veikloje. Tik ryšiu su didikais deka XVII a. II pusėje tie patys Bichovecrai pasiekė netgi senatorių padėtį²⁷. Iš įtakinos didikės Vilniaus vaivadienės Zofijos Goštautienės dvaro 5-ajame dešimtmetyje į karaliaus dvarą pateko buvęs didikės raštininkas Stanislovas Komarovskis.

Neretai pereiti į didiko dvarą ir padaryti pareigybinię karjerą galėjo padėti ne tik patronės palankumas, bet ir jos dvare tarnaujančios dvariškės. K. Tenčinskų-Radvilienei mažamečius vaikus 1585 m. prižiūrėjo Vilniaus vaitienė Zofija Rotundienė. Tik per ją į didikės dvarą vėliau pateko Rotundienės žento, karaliaus sekretoriaus Kristupo Dzeržko, sesuo Kelčevska. Vėlgi per abi moteris – Z. Rotundienę ir Kelčevską, taip pat tarpininkaujant patronei K. Tenčinskai-Radvilienei tiek K. Dzeržkas,

²¹ 1590 m. rugpjūčio 1 d., Sialecas, Z. Olelkaitienė – Radvilai Našlaiteliui, *AR*, dz. V, Nr. 14636.

²² 1589 m. vasario 8 d., Rubeževičiai, K. Tenčinska-Radviliene – Nemirai, *AR*, dz. IV, kop. 689, Nr. 1.

²³ [1592 m.], A. Firlėjus – K. Tenčinskai-Radvilienei, 1598 m. lapkričio 18 d., Liublinas, A. Firlėjus – Radvilai Perkūnui, *AR*, dz. V, Nr. 3763; T. Kempa, op. cit., s. 205.

²⁴ 1583 m. birželio 20 d., Duplevičiai, J. Grotas – K. Tenčinskai-Radvilienei, *AR*, dz. V, nr. 4771.

²⁵ 1582–1585 m. J. Bichoveco laiškai kunigaikštinei, *AR*, dz. V, Nr. 1759.

²⁶ 1581 m. birželio 21 d., Vilnius, Radvila Perkūnas – K. Tenčinskai-Slackienei, *AR*, dz. IV, kop. 289, Nr. 3.

²⁷ U. Augustyniak, op. cit., s. 81, 122.

tiekiel Kelčevskis tapo Radvilos Perkūno klientais. Jiems tai atvėrė tolesnės karjeros perspektyvas²⁸.

Išliko nemažai pavyzdžių, kaip patronės tarpininkaudavo dėl jų dvaruose tarnavusių dvasininkų, medikų, muzikų, kitų specialistų ir kaip peržengę didikės pri-vataus vyrovimo sferą jų klientai išeidavo į viešajį gyvenimą. Antai Vilniaus vaivadienę E. Šidlovecką-Radvilienę prižiūrėjės vokietis gydytojas Rupertas Finkas liko įtakingojo Radvilos Juodojo gydytoju. Patekės į Radvilų klientų ratą jis tapo karaliaus gydytoju, Radvilų užtarimu gavo Rokantiškių valdą, pagaliau už Radvilų kliento Jokūbo Volano apie 1584 m. ištakino dukterį Zuzaną²⁹. Didikės joms pa-tarnaujantiems dvasininkams neretai skirdavo prižiūrėti funduotas bažnyčias ar cerkeses, aprūpindavo dvasiškius tose valdose. Antai Bichove naujai pastatytos Šv. Mykolo cerkvės popu tapo Jesifas Acukovičius, kuriam Vilniaus kaštelionienė paliepė duoti tokį aprūpinimą, kad popas galėtų tarnauti cerkvėje³⁰. Tačiau tokie aprūpinimai neperžengė namų klientelės rėmą, nors ir buvo svarbus posūkis dva-sininko karjeroje. Didikės tarpininkavimo déka namų klientelė peraugdavo į reli-ginę, kai ji dvariškį užtardavo didikui ir šis gaudavo geresnę dvasininko vietą jau vyro prižiūrimoje religinėje bendruomenėje ar būdavo itin solidžiai paremtas, o jo turima bažnyčia igydavo religinio centro statusą. 1579 m. solidžia net 6000 kapų grašių suma Poznanės vaivadienė Elžbieta Ostrogiškaitė, mirusio Lukašo Gurkos našlė, Beatos Kosćeleckos ir Iljos Ostrogiškio duktė, parémė špitolę, Ostrogo aka-demiją ir Šv. Spaso vienuolyną netoli Lucko. Tai turėjo tapti rimta pagalba didi-kės testamentą liudijusiam Turovo ir Pinsko vladikai tévui Kirilui³¹. LDK kancle-riu Leonu Sapiegos žmona Elžbieta Radvilaitė-Sapiegienė broliui užtarė vyro tar-ną ir kunigą: „kadangi susirgo kunigas, kuris Vilniaus pilyje laiko mūsų Radvilų koplyčią, prašau ir užtariori mano pono vyro kapelioną, mūsų seną tarną kunigą Adomą Zychoniušą, kad jūsų malonybė tos koplyčios linketumėte“³².

Taigi neretai XVI a., ypač II pusėje, didikės patronato ir tarpininkavimo déka jos dvariškiai „išplaukdavo“ į platesnius vandenis, pastebėjus didikui, tapdavo jų klien-tais, dirbo karaliaus dvare ar pasiekdavo netgi centrinių pareigybų laiptelį (Bichove-cai, Komarovskis, Dzeržkas). Tokią dažną patirtį dar 1548 m. apibendrino įtakingoji Vilniaus vaivadienę E. Šidlovecka-Radvilienė savo laiške motinai: „Taip pat užtariau pavaldinius, kaip Jūsų Malonybei nurodžiau, ir toliau užtarinėsiu, tik Viešpatie Die-ve duok, kad jiems mano užtarimai būtų naudingi“³³.

²⁸ R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vieną ar dvi žmonas turėjo Augustinas Rotundas Meleskis (apie 1520–1584 m.)?, Nauji duomenys ižymiojo Vilniaus vaito biografijai, *Lietu-vos istorijos metračis. 2000 metai*, Vilnius, 2001, p. 31–32.

²⁹ Kauno žemės teismo knyga 1590–1592 m., *Vilniaus universiteto bibliotekos rankraščių skyrius* (toliau – *VUB*), f. 7, Nr. 29, l. 735; 1574 m. balandžio 5 d. Henrikas Valua gydy-tojui R. Finkui atidavė Rokantiškes, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Užrašymų knyga Nr. 51*, parengė A. Baliulis, R. Ragauskienė, A. Ragauskas, Vilnius, 2000, p. 330–332.

³⁰ *MAB*, f. 16, Nr. 49, l. 11.

³¹ *AR*, dz. XI, Nr. 27.

³² 1609 m. rugpjūto 4 d., Vilnius, E. Radvilaitė-Sapiegienė – broliui Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 13893.

³³ 1548 m. lapkričio 19 d., [b. v.], E. Šidlovecka-Radvilienė – motinai, *AR*, dz. IV, kop. 674, Nr. 2.

DIDIKĖS PATRONATAS UŽ DVARO RIBŲ

Dvaro institutas buvo itin svarbus didikės socialinei pozicijai visuomenėje patvirtinti, per jį skirstė namų klientelę, kurios dalis tapdavo ir politine. Tačiau pats dvaras negalėjo talpinti visų norinčių tarnauti didžiuliui turtu disponuojančiai didikei. Viešujų gėrybių siekimas iš bajorijos ar miestiečių pusės ir didikių galimybės padėti jas gauti buvo tie svarbūs sutapimai, kurie leido moteriai plėsti klientų ratą neapsiribojant vien savo dvaru. Žemesnių ar aukštėsių pareigų didikės vainikinėse valdose, o jai užtarus ir valstybėje siekimas, noras pakliūti į įtakingų vyrų protektoratą, dvarų gavimas ir panašus klientelinės sistemos privalumai aplink valdančiųjų luomui priklausiusių moterų telkė būrį klientų iš išorės.

Tarnautojai. Viena iš gausesnių grupių XVI a. LDK didikės tarnyboje buvo jos tarnautojai. Paprastai vidutiniam bajorijos sluoksnui priklausiusių asmenų paslaugomis naudojosi tik ištekėjusios ar našlės. Jie atlirkavo daugybę viešujų ir privataus pobūdžio funkcijų: buvo didikės valdų pareigūnai, pasiuntiniai, atstovavo teisminėse bylose, dalyvaudavo palydose, jos sušauktuose netgi ginkluotuose užpuolimuose ir pan. Tarnautojus, nors ir turinčius konkrečias pareigas, su didike siejo ribota priklausomybė, jie galėjo bet kada savo noru pasitraukti iš tarnybos. Tiesa, net ir nesant formalų reikalavimų, išsiskyrimas turėjo vykti pagal tinkamą tvarką pranešus apie tai ir atskaičiūs. Kaip tik dėl „netinkamo atsisveikinimo“ ir kai kurių ekonominių prasižengimų 1584 m. 2000 auksinų prarado, be to, dar ir kalinamas buvo Vilniaus kaštelionienės Kristinos Zborovskos-Chodkevičienės tarnautojas Stanislovas Lovenickis³⁴. Šios grupės asmenų ir didikių santykius pirmiausia lėmė praktiniai ir ūkiniai interesai, politiniai ar reprezentaciniai čia buvo antraeliai. Tarnyba neretai tapdavo pirmają pakopa kylant karjeros laiptais. Patronei užtarus buvo galima gauti valstybės pareigybų, pakliūti į didiko dvarą ir pan. Ūkinis interesas galėjo peraugti į politinį. Todėl ši grupė, jos veikla taip pat yra svarbi didikės patronate.

Kaip tapdavo didikės tarnautojais, nėra iki galo aišku. Našlių tarnautojų sąrašus papildyavo prieš tai tarnavę jų vyrams. Tai labai konkrečiai nurodyta Onos, Kristupo Remezovičiaus žmonos, 1536 m. surašytame testeamente: „tarnautojai, kurie tarnavo mano mirusiam vyrui, o po to ir man“³⁵. Nepaisant globos, dažniausiai našlės atsiskaitydavo su jos vyrui tarnavusiais žmonėmis: tarnais, tarnautojais ir klientais. Pinigų sumos ar kitokie apdovanojimai būdavo aptarti dar esant gyvam sutuoktinui. Antai 1579 m. balandžių Vilniaus pilies teisme išduotame Ivano Vasiljevičiaus Palubinskio testamento (1558 m.) nuoraše, be kita ko, nurodyta, kad žmona Raina Koptevaitė po jo mirties tarnautojams išdalins didiko drabužius, arklius, balnus ir kitus daiktus, neįskaitydama jiems to į jų užtarnautą atlygi. „O kaip tie mano daiktai, taip pat ir tai, kas kokiam mano tarnautojui turi būti duota – viskas surašyta atskirame rejestre“. Be to, didikė turėjo sumokėti dvejų metų atlygius³⁶. Panašiai pasielgė 1571 m. mirusio Konstantino Chodkevičiaus, Trakų kašteliono Jurgio Chodkevičiaus sūnaus, žmona kunigaikštienė Barbora Solomerecka bei Trakų kaštelionienė kunigaikštienė Zofija Sluckienė³⁷. 1588 m. Trakų vaivadienė Kotryna Hlebavičienė, susir-

³⁴ MAB, f. 16, Nr. 76, l. 112.

³⁵ Lietuvos Metrika, knyga Nr. 19, l. 88 v.–90 v.

³⁶ MAB, f. 16, Nr. 74, l. 83–85.

³⁷ MAB, f. 16, Nr. 7.

gus vyrui Jonui Hlebavičiui, jo tarnautojų ir tarnų reikalus asmeniškai tvarkė atvykusi į Vilnių³⁸.

Anaiptol ne visi pereidavo iš didiko tarnybos pas našlę, nes tai reiškė, nors kartais tik laikiną, bet visgi nusileidimą laipteliu žemyn. Dažniau trokšdavo gauti tik neišmokėtą atlygi pinigais ar valdomis. Galima pateikti bent kelis 1579 m. mirusio Vilniaus kašteliono Jono Chodkevičiaus našlės Kristinos Zborovskos tokius atsiskaitymo su vyro tarnautojais pavyzdžius. Nuo pat 1580 m. pradžios ją émė pulti buvę tarnautojai, negavę žadetų atlygių. 1580 m. kovo 12 d. Vilniaus kaštelionienė, negalédama sumokėti vyro tarnautojui Jarošui Komarui 150 kapų grašių įsiskolinimo už dvejus metus, tačiau prisimindama vyro pažadą apdovanoti jį už ilgą tarnybą, vietoje pinigų atidavė Šklovo pilies Chimų kaimą, kuriame buvo 16 apgyvendintų ir 20 tuščių valakų bei malūnėlis. Prieš tai jį turėjo miręs vyro tarnautojas Petras Šalucha³⁹. 1580 m. pradžioje K. Zborovską į teismą kvietė Petras, Andrius, Mikalojus, Magdalena, Dorota, Ona bei Barbora Meškovskiai dėl nesumokėtų 400 kapų grašių skolos jų tėvui, J. Chodkevičiaus tarnautojui Martynui Meškovskiui. Teisme didikei atstovavo jos tarnautojas Ivanas Krečetovskis. Su Meškovskiais K. Chodkevičienei pavyko atsiskaityti tik 1586 m. Dar didesnės 5733 auksinų neišmokėtos sumos 1584 m. iš kaštelionienės ir jos sūnų pareikalavo Prūsijos kunigaikščio valdinai Malgareta Fridrichienė, Justina Krišofienė ir Elžbieta Fabijanoviene. Tieki pinigų J. Chodkevičius nesumokėjo savo tarnautojui, jų broliui Janui Lenskiui už karines paslaugas. Skola buvo išmokēta dalimis iki 1588 metų. 1582 m. rugpjūčio 23 d. tik gavusi karaliaus Stepono Batoro įspėjimą buvo priversta atsiskaityti su vyro tarnautojo Mikalojaus Gotšalko žmona Elžbieta Kokovna ir jos vaikais Aleksandru bei Zofija. Šis tarnautojas su didiku buvo sudaręs sutartį, pagal kurią J. Chodkevičius kasmet mokėjo po 100 kapų grašių algą ir duodavo po 6 sieksnius angliskos medžiagos⁴⁰.

Tarnautojus didikė verbuodavo pati, ir tai patvirtina bajoro Staso Lenskino peréjimas 1584 m. pas Vilniaus kaštelionienę K. Chodkevičienę. Prieš tai jis 9 metus tarnavo Naugarduko žemioniu Motiejui Volkui. Paprašytas atsiskaityti už tarnybą, žemionis tai padaryti delsė. Tuomet S. Lenskinas, pagrobęs nemažai raštų, matyt, reikšmingų būsimai patronei, pabėgo į didikei priklausantį Liachvos miestą. Bėgлиu susidomėjusi kaštelionienė pasiuntė savo tarnus atvesti bajorą pas jos pareigūnus. Liachvos vietininkas Jonas Monvižas, Stanislovas Žukas ir Grigorijus Unichovskis ponios įsakymu bėgili įkalbinėjo pradeti tarnauti poniai. Greičiausiai taip ir atsitiko, kadangi jau po ménésio pas didikę perbėgo ir Lenskino žmona Kaska⁴¹.

Galima numanyti, kad pagrindinis tarnautojui keliamas reikalavimas buvo ištikimybė didikei. Tai patvirtintų šių asmenų atliekamos funkcijos: tarnautojai būdavo tarpininkais įvairose finansinėse operacijose – skolinant pinigus, perduodant juos arba skoliaraščius, renkant mokesčius didikės valdose. Pavyzdžiui, 1556 m. kunigaikštis Jurgis Sluckis Vitebsko vaivadienei Onai Radvilaitei-Kiškienei grąžino skoliaraštį per didikės tarnautoją Vaitiekų Tulkovskį. Ivanas Kostiuška Techonovietis 1568 m. nurodė, kad žemės iždininkienė Fiodora Bogušovaja-Bogovitinovi-

³⁸ 1588 m. balandžio 16 d., Radoškovičiai, K. Hlebavičienė – K. Tenčinskai-Radvilienė, AR, dz. V, Nr. 5230, Nr. 3.

³⁹ MAB, f. 16, Nr. 46, l. 12.

⁴⁰ MAB, f. 16, Nr. 46, l. 31; Nr. 49, l. 34; Nr. 50, l. 6, 7; Nr. 79, l. 107.

⁴¹ MAB, f. 16, Nr. 76, l. 114, 117, 123.

čienė gražino jam pinigus per savo tarnautoją Pileckį. Vilniaus kaštelionienės Bi-chovo paseniūnis Stanislovas Moniuškovskis 1588 m. irgi grąžino ponios skolą iš surinktų 1587 m. mokesčiu⁴².

Ne mažiau atsakingas, reikalaujantis specialių žinių ir ištikimybės buvo tarnautojų atstovavimas didikėms teismuose, įvairiuose sandoriuose. Jie dažnai minimi kaip didikės įgalioti ar sutartis liudijantys asmenys. 1567 m. rugpjūčio 29 d. dvasiuniame teisme Breste, kuriame turėjo būti naginėjama didikei Uljanai Bogušovnai-Hornostajienei itin svarbi jos santuokos byla, ji pati nedalyvavo, bet atsiuntė savo tarnautoją Avdėjų Manastyrskį, teigiantį, kad didikė „šiuo metu yra labai serganti“. Panašiai elgtasi po kelerių metų teisme bylinėjantis su seserimi, Kulmo pakamariene Fiodora Žalinska. Tuomet 1569 m. rudenį U. Hornostajienė į Bresto pilies teismą atsiuntė savo tarnautoją Golovnią⁴³. Pasitikimą tarnautojais rodo dar vienas tos pačios didikės 1571 m. neįvykės sandoris. Rudenį Radoškovičių seniūnienė U. Hornostajienė nurodė, kad jos pareigūnas Vasilijus Sosnovskis buvo pasiustas į kunigaikščio Jurgo Sluckio ir Hornostajų – Minsko vaivados Grigaliaus bei Naugarduko vaivadaičio Ostafijaus – susitikimą dėl didikės Ozernicos valdos, kurią laikė J. Sluckis. I susitikimą didikė pasiuntė tarnautoją Kristupą Krasovskį, kuris vežėsi juodraštį: „pusę popieriaus lapo su mano parašu ir antspaudu ir kitą juodraštį – visą popieriaus lapą su mano parašu [...]. Kartu su tuo juodraščiu įdėjau ir savo spaudą, kad juo kunigaikštis Sluckis galėtų antspauduoti tam reikalui reikalingus raštus“. Susitikimas neįvyko, o raštai, spaudas ir pats tarnautojas neaišku dėl kokių priežascių ir kur dingo. Tik kitų metų pavasarį atsiradės jis tvirtino, kad susitikimas neįvyko kaip tik dėl dingusių raštų, todėl jis ir „nusišalino nuo tarnybos jos malonybei“. Bijodama tarnautojo klastos, U. Hornostajienė teisme priminė, kad nėra niekam skolininga⁴⁴. Nemaža tikimybė, kad K. Krasovskį savo tikslams panaudojo priešiška didikei stovykla.

Tarnautojai būdavo kviečiami dalyvauti didikių reprezentacinėse ir kasdienėse palydose. Kelionių, ypač ilgesnių, metu taip būdavo užtikrinama moterų apsauga. 1560 m. vasarą Gniezno kaštelionienę Fedorą Tčebuchovską kelionėje iš Lenkijos į Lietuvą lydėjo nemažas būrys tarnautojų⁴⁵. Istorijafijoje jau buvo rašyta apie didikių, ypač našlių, organizuotus ginkluotus kaimyninių valdų siaubimus, kuriuose dalyvaudavo ir pačios moterys. Pagrindinę smogiamają jėgą sudarydavo didikių tarnautojai⁴⁶. Dėl to 1569 m. U. Hornostajienė skundė savo seserį, Kulmo pakamarienę Fedorą Žalinską, kad ši ne kartą siuntė savo tarnautojus Kobilnickį ir Dlotovskį su pagalbininkais į jos Dolgorodovo dvarą, atitekusį iš motinos. Iš ten buvo išvytas U. Hornostajienės pareigūnas Pileckis Grigorjevičius, o kitas sesers tarnautojas – Markas Semionovičius Slavežickis – įkalino kai kuriuos valdos žmones⁴⁷. Tačiau tokie trumpalaikiai dalyvavimai palydose ar užpuolimuose suteikdavo tik laikiną ir vienkartinį atlygi.

Aukščiausia karjera, kurios galėjo tikėtis tarnautojas, perauganti ir į klientelinius santiukius, buvo tapimas didikės valdos pareigūnu, per tarpininkavimą patekimas į

⁴² 1556 m. sausio 8, Vilnius, J. Sluckis – O. Radvilaitei-Kiškienei, *AR*, dz. V, Nr. 14634; *MAB*, f. 16, Nr. 40, l. 23; Nr. 50, l. 43.

⁴³ *MAB*, f. 16, Nr. 72, l. 26, 104, 127.

⁴⁴ *MAB*, f. 16, Nr. 73, l. 2, 22, 65.

⁴⁵ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 37, l. 366–367.

⁴⁶ I. Valikonytė, Ar Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje..., p. 67.

⁴⁷ *MAB*, f. 16, Nr. 72, l. 104, 127.

didiko vyro ar giminaičio klientų ratą. Tik po ilgametės tarnybos ištikimiausiai tarnautojai būdavo didikės valdų pareigūnais. 1558 m. už ilgametę tarnybą Vitebsko vaivadienei Motiejus Sikorskis tapo jos Dovintovsko valdos pareigūnu, kunigaikštienei Beatai Kosčeleckai-Ostrogskienei nusipelnė tarnautojas Jonas Kotovskis⁴⁸. Pastarasis didikės tarnyboje pakilo dar aukščiau: 1567 m. tvirtinant Stanislovo Zaleskio Rėzos testamentą, pažymėta jo skola jau vyresniajam kunigaikštienės tarnautojui J. Kotovskiui⁴⁹. Dalį savo žmonių didikėms pavykdavo sėkmingai „perduoti“ įtakin-giemis vyrams. Galbūt dėl profesinių žinių gilumo ir mokėjimo įtiki LDK maršalkie-nei Kristinai Hlebovičiūtei-Komajevskai, jai tarpininkaujant 1570 m. savo paslaugas LDK kancleriu Mikalojui Radvilai ėmė teikti teisininkas Andrejus Stanislavovičius⁵⁰. Kunigaikščio Simeono Sluckio tarnautojas Adomas Pioro kurį laiką buvo susijęs su Sluckio motina Kotryna Tenčinska⁵¹. Šiai 1583 m. ištekėjus už Radvilos Perkūno, pastarajį tarnautoją matome jau tarp didiko klientų. 1582 m. minimas K. Tenčinskos tarnautojas Vasilijus Bolgarinas⁵² vėliau kartu su savo palikuonimis liko tarnauti pas antrajį didikės vyra Radvilą Perkūną. Apie perėjusius tarnautojus galima sužinoti iš didikių sūnų dokumentų. Idomus Chodkevičių giminei atsidavusio Jurgio Petrovičiaus karjeros kelias. Pradėjęs tarnauti Vilniaus kaštelionui J. Chodkevičiui, po jo mirties tapo našlės tarnautoju. Šiai užtarus 1589 m. patenka į Šklovo grafo, Chodkevičienės sūnaus Jono Karolio, globą⁵³.

Žemesnieji LDK pareigūnai, pasiturintys bajorai. LDK XVI a. II pusėje ir po 7-ajame dešimtmetyje įvykdytų administracinių reformų didikų įtaka centre ir periferijoje nebuvo pakirsta. XVI a. dėl politinės padėties ir valdymo tradicijų ypač priklausomi nuo magnatų buvo žemesnieji pareigūnai: pilii prižiūrėtojai, tijūnai, pavietų vėliavininkai, žemės, pakamario ar pilies teismų teisėjai, raštininkai ir kiti administracijos, teismo ir net tituliniai pareigūnai. Esant menkam centro ir provincijos rysiui didikai inicijuodavo paskyrimus ir faktiškai savo rankose laikė žemesniąsias pareigybės. Rimtesnių pareigų neturinti pasiturinti bajorija tai padaryti bandydavo pirmiausia patekusi į įtakingo didiko klientų ratą ir užsitikrinusi jo palankumą. LDK didikės šioje sistemoje taip pat surado savo vietą ir galėjo nulemti vienokius ar kitokius sprendimus.

Ši syki Lietuvoje funkcionavusi patrono–tarpininko–kliento neformalios valdžios struktūra įtakingai moteriai siūlė tarpininkės vaidmenį. Pagrindinė veiklos forma buvo užtarimai, turėjė prisidėti prie norimų pareigų ar kažkokio kitokio atlygio gavimo. 1582 m. K. Tenčinska būsimajam savo vyru Radvilai Perkūnui nuolat užtarinėjo Trakų raktininką Andrių Trizną: pradžioje prašė karaliaus rašto, vėliau – padėti gauti nustatyta metinį atlygi iš Bobruisko valdų už einamas Trakų raktininko pareigas⁵⁴. Kaip rodo tų metų K. Tenčinskos, Radvilos, Zofijos Triznienės korespondencija, didikės prašymus pavyko įgyvendinti.

⁴⁸ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 250, l. 534; *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 251, l. 143 v.

⁴⁹ *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 51 (1566–1574)..., p. 86.

⁵⁰ 1570 m. rugsėjo 2 d., Radivoniškis, K. Hlebovičaitė-Komajevska – Radvilai Rudajam, *AR*, dz. V, Nr. 70250.

⁵¹ 1583 m. rugsėjo 6, Kopylius, Simeonas Sluckis – motinai, *AR*, dz. V, Nr. 14633.

⁵² *Lietuvos Metrika*, knyga Nr. 274, l. 320 v.

⁵³ *Biblioteka Czartoryskich w Krakowie*, Nr. 3236, l. 35.

⁵⁴ 1582 m. balandžio 20 d., Sluckas, K. Tenčinska-Sluckienė – Radvilai Perkūnui, *AR*, dz. V, Nr. 14635.

Moterys savo vyrams, broliams dažnai užtarinėjo didikų palankumo siekiančius žymesnius bajorus. Antai 1609 m. Krokuvos, karaliaus dvare, LDK kanclerienės Elžbietos Sapiegienės užtarimo prieš broli Kristupą Radvilą praše „ponas Bobolia“. Didikė savo laiškuose nepamiršo minėto asmens, kvietė prisiminti, kaip šis tarnavo „mūsų protéviams ir kokių geradarybių iš jų užsitarinavo“⁵⁵. Galbūt galvoje turėti Radvilos Našlaitėlio klientų ratui priklausiusio Andriaus Bobolios nuopelnai?⁵⁶ Ta pati didikė su broliu susirašinėjo dėl dar vieno Sapiegų žmogaus, siekiančio kartu ir Radvilos palankumo, netgi buvo suorganizuotas susitikimas su didiku⁵⁷. Sudėtingoje patrono–tarpininko–kliento sistemoje didikės, paprastai užėmusios tarpininkų vaidmenį, veikė keliomis kryptimis, savotiškai paskirstydavo paslaugas. Pavyzdžiu, E. Sapiegienė XVI a. pabaigoje – XVII a. pradžioje užtarinėjusi savo ar savo vyro, LDK kanclerio, žmones broliui Kristupui Radvilai, nepamiršo ir brolio klientų: 1607 m. jau brolio prašymu savo vyru užtarė didiko sekretorių Saliamoną Rysinskį⁵⁸.

Viena reikšmingiausių didikių šios veiklos krypčių buvo jų aktyvus dalyvavimas matrimonialinėje politikoje. XVI a. vedybos LDK pirmiausia buvo ekonominis, taip pat ir politinis sandėris. Todėl išlikusiuose moterų laiškuose ne tik aptariami ivairių pareigūnų vedybiniai reikalai, bet ir tarpininkaujama dėl geresnės partijos, aiškinamasi dėl gaunamos pasogos, išrangos ir pan. dalykų. Moterys neretai nulemdavo vienokį ar kitokį pasirinkimą. Štai XVI a. pabaigoje Vitebsko vaivadienė Ona Višniovecka-Sapiegienė laiške seseriai, Radvilos Našlaitėlio žmonai Elžbietai, aptarė sesers Kotrynos vedybas. Dėl šios Višnioveckos rankos didikų tarpininkauti praše Vilniaus tijūnas Jonas Pacas, tačiau nutarti neskubėta⁵⁹. LDK kanclerienė E. Sapiegienė 1607 m. aktyviai tarpininkavo dėl Slonimo vėliavininko, ilgamečio K. Radvilos kliento Andriaus Pžeclavskio vedybų. Buvo gautas L. Sapiegos pritarimas, vėliavininkas užtartas Trakų tijūnienei, sutikusiai su jo ir dukros vedybomis. Tačiau tvarkant reikalus iškilo sunkumų dėl pasogos, tikėtasi gauti dalį nekilnojamojos turto. Ilgą laiką pasoga buvo neaiški, be to, tijūnienė nesutiko dukros išleisti į Lenkiją⁶⁰.

Ko galėjo tikėtis didikės iš minėtų užtartujų asmenų, koks buvo grįžtamasis ryšys? Bene labiausiai apčiuopiamos ūkinės-piniginės transakcijos, liudijimai moterims naudingose sutartyse. Magnatams stokojant grynujų pinigų, itin svarią paramą turėjo paskolos. Beje, šios rūšies pagalbą iliustruojančiuose dokumentuose galima aptikti emocinio atspalvio įvardijimų. Raštuose ne tik nurodomi sumos gavėjas ir teikėjas, bet nepamirštama pažymėti bičiuliško ryšio. Tokie reti paste-

⁵⁵ 1609 m. sausio 23 d., Varšuva, E. Radvilaitė-Sapiegienė – broliui Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 13893.

⁵⁶ Minėtas bajoras buvo vienas pirmųjų Radvilos Našlaitėlio „Kelionės į Šventąją Žemę“ skaitytoju, T. Kempa, op. cit., s. 124.

⁵⁷ 1608 m. spalio 5 d., Naugardukas, E. Radvilaitė-Sapiegienė – broliui Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 13893.

⁵⁸ 1607 m. spalio 4 d., Slonimas, E. Radvilaitė-Sapiegienė – broliui Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 13893.

⁵⁹ [B. d.], [b. v.], Ona Višniovecka-Sapiegienė – Elžbietai Višnioveckai-Radvilienei, *AR*, dz. V, Nr. 13879.

⁶⁰ 1607 m. rugėjo 16 d., Rožana, E. Radvilaitė-Sapiegienė – broliui Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 13893.

bėjimai leidžia juos laikyti klientelinės frazeologijos dalimi, ne vien paprasta nuoroda. Antai nemažą 200 kapų grašių sumą kunigaikštienė Marija Jurjevaitė Alšėniškaitė, Andriaus Kurbskio žmona, skolinosi iš „savo gero bičiulio“ pono Ivano Ofanasovičiaus Furso, Mozyriaus vaiskio, Pinsko pavieto žemės teisėjo“. Už tai jam įkeitė mirusio vyro Andriaus Jakubovičiaus Montauto jai užrašytą Baltininkų valdą Lydos paviete. Panašiai 1593 m. Podolės vaivadaitė Slucko kunigaikštienė Zofija Mikolajevaite iš Mielco, Jono Semiono Olelkaičio žmona, iš Vasilijaus Grigorjevičiaus Bolgarino pasiskolino 500 kapų⁶¹. Bičiuliais vadinami ir kai kurie vienos pareigūnai, liudijantys įvairiuose didikių sandoriuose. Pilnametės, bet dar neištekėjusios Marina ir Kotryna Hlebavičiūtės po brolio Petro mirties perėmė jo valdas ir kitus turtus. Vėliau visa tai perleido savo seserėnui, mirusios sesers (Naugarduko vaivadienės Alionos Radvilienės) sūnui Jurgui Radvilai, už tai, kad jis pasižadėjo tetas „deramai, pagal jų padėtį išlaikyti“. Tokį jų 1599 m. kovo 4 d. Černigove surašytą sprendimą pasiraše bičiuliais įvardyti „Elijus Zubka, Rečycos pakamaris, Fiodoras Jevlaševskis, Naugarduko žemės pateisejis ir kunigaikštis Jonas Bogdanovičius Puzina“⁶².

Jeigu pastaruosius veiksmus iš dalies galima priskirti ir privalomai to meto teisinės kultūros daliai, tai didikės šeimos reikalams svarbios informacijos perdažinimas, dvaro naujienų, politinių peripetių, užsienio įvykių nuolatinis perpasakojimas jau rodė neabejotinai klientelinį bajoro santykį su didike. Tai ypač ryškiai matyti iš gausios korespondencijos. Vien Vilniaus vaivadienė K. Tenčinska-Radvilienė 1583–1590 m. sulaukė stambiai bajorijai priklausiusių ar žemesniųjų LDK pareigūnų – Dominiko Alamani, Jano Baranovskio, Jano Bojanovskio, Teodoro Boguševičiaus, Povilo Bokšos, Jano Groto, Aleksandro Kavečinskio, Mikalojaus Pšonkos, Stanislavo Rozraževskio, Andriaus Triznos – ir daugelio kitų jai adresuotų laiškų.

Našlaujančiai, o vėliau antrą kartą už Radvilos Perkūno ištekėjusiai didikei labai svarbu buvo gauti kuo platesnę informaciją apie jos sūnus iš pirmos santuokos – kunigaikščius Sluckius, ypač tuomet, kai santykiai tarp jos ir sūnų paastrėjo. Labiausiai buvo laukiama J. Baranovskio perduodama informacija. 1581 (1582) m. jis kunigaikštienei pranešinėjo apie Sluckio viešnagę Italijoje. Baigės greičiausiai pagal pareigas priklausantį atsiskaitymą, nevengė pasakojimų apie politines realijas, minėjimo patronei tikriausiai sudominusį LDK didikų lankymą Italijoje⁶³. Kaip tik tokios žinios apie politinius įvykius, dvaro gyvenimą, nors ir ne taip smulkiai nusakomas kaip klientų laiškuose didikams, patvirtina šios grupės asmenų ir LDK didikių klienteliinius ryšius. „Žemiausiuoju kunigaikštienės tarnu“ save vadinės D. Alamani Kotryna Tenčinskai-Sluckienei jau ne pagal pareigas, bet kaip atsidavęs klientas pranešinėjo įvairias politines naujienas apie Livoniją, totorius, įvykius dvare⁶⁴. Toks atsidavimas buvo įvertintas, ir kunigaikštienės patronato dėka jam pavyko pereiti į Radvilos Perkūno aplinką.

Politinio pobūdžio žinios nebuvo reta korespondencijos, skirtos didikėms, tema.

⁶¹ MAB, f. 16, Nr. 45, l. 5; Nr. 53, l. 14.

⁶² AR, dz. XI, Nr. 22.

⁶³ 1581 (1582) m. gegužės 7 d., Venecija, J. Baranovskis – K. Tenčinskai-Sluckienei, AR, dz. V, Nr. 358.

⁶⁴ 1581 m. gegužės 31 d., D. Alamani – K. Tenčinskai-Sluckienei, AR, dz. V, Nr. 75.

Netgi kai kurių svarbių politinių XVI a. pabaigos įvykių chronologija šiandien istoriografijoje tikslinama pagal didikėms adresuotus laiškus. Pavyzdžiui, laiškuose K. Tenčinskai-Sluckienei iš karinės stovyklos prie Pskovo būta pranešimų apie 1581 m. generalinio seimelio Volkovyske nustatyta terminą. Taip pat šiai didikei adresuotoje korespondencijoje pateiktą žinią apie 1583 m. pabaigoje Vilniuje karaliaus sušauktą LDK seimą. Tas pats terminas nurodomas ir J. Bichoveco laiške didikei. Jame minima, jog „turėjė vykti žemės teismai Naugarduke ir Ašmenoje per šv. Mykolą nevyko dėl tos priežasties, kad teisėjus išrinko deputatais į Vilnių Statutui redaguoti“. Kaip rodo LDK kanclerio Ostafijaus Valavičiaus laiškas K. Zborovskai-Chodkevičienei, posėdžiai dėl Statuto redakcijos prasidėjo 1584 m. sausio 23 d.⁶⁵.

Klientelinį atspalvi turėjo pareigūnų įvairūs nešališki patarimai. Neatrodo, kad būtų gavę kokį nors fiksuočių atlygi 1592 m. pabaigoje pas kunigaikštienę Zofiją Mielecką-Slackienę, būsimą Chodkevičienę, viešęjė Radvilos Našlaitėlio klientas – jo valdų pareigūnas, vienas iš brolių Kavčinskų ir Chodkevičių interesams atstovavęs ilgametis jų klientas Naugarduko pateisėjis Fiodoras Jevlaševskis. Jie nemažai prisidėjo prie kunigaikštienės susitaikymo su Slucko klebonu⁶⁶. Beje, F. Jevlaševskis ypač buvo nusipelnęs Vilniaus kašteliono J. Chodkevičiaus šeimai. Po didiko mirties daugeliui prisiminus likusias skolas, jis, kaip Chodkevičių advokatas, nuo 1583 m. pavasario dalyvavo net 17 bylų, sprendžiamų keturiuose LDK pavietuose. Atstovaudamas K. Zborovskos-Chodkevičienės ir jos sūnų interesams, puikiai pasirodė tose bylose, pelnė didikės ir jos sūnų pasitikėjimą. Visa tai labai pagelbėjo jo kelyje į Naugarduko bajorijos elitą⁶⁷.

Neabejotina klietelizmo išraiška buvo didikės interesų atstovavimas įtakingų vyru dvaruose, netiesioginiai užtarimai, įvairūs teigiami atsiliepimai apie patrones ir pan. Tokiu atsidavusiu kunigaikštienės K. Tenčinskos-Slackienės klientu reikia laikyti Vilniaus vėliavininką Joną Augustinavičių Trokinickį. Pastarasis laiškuose Vilniaus vaidai Radvilai Perkūnui nuolat užtarinėjo savo patronę, tikino didiką, kad K. Tenčinska retai kada neprisimena vaivados ar nekalba apie jį⁶⁸.

Žemesniųjų LDK pareigūnų ar įtakingų bajorų kaip didikių klientų veiklą patvirtina abiejų pusių korespondencijoje vartota frazeologija. Tiesa, ji ne visuomet atspindėjo realią padėtį, ne visuomet ją galima laikyti „patikimu realių jausmų indikatoriumi, nes kartais patronai ir klientai rašė viena, o darė kita“, tačiau, nepaisant to, vartota klientelinė kalba lieka viena reikšmingiausią klientūrinio santykio charakteristiką⁶⁹. Klientelinį didikės ir bajorų ryšį rodo vartoti kreipiniai ir

⁶⁵ 1581 m. lapkričio 29 d., stovykla prie Pskovo, J. Hlebavičius – K. Tenčinskai-Sluckienei, *AR*, dz. V, Nr. 5220; 1583 m. rugpjūčio 12 d., Biržai, K. Radvila – K. Tenčinskai-Radvilienei, *AR*, dz. IV, kop. 289; 1583 m. spalio 14 d., Skirmontavas, J. Bichovecas – K. Tenčinskai-Radvilienei, *AR*, dz. V, Nr. 1759; H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588*, Warszawa, 2002, s. 343, 348.

⁶⁶ 1592 m. pabaiga, Čimkovičiai, Z. Mielecka-Slackienė – Radvilai Našlaitėliui, *AR*, dz. V, Nr. 14636, Nr. 5.

⁶⁷ D. Vilimas, Teodoras Jevlašauskis (1546–1619) ir jo laikų permainos, *Teodoras Jevlašauskis. Atsiminimai*, Vilnius, 1998, p. 16.

⁶⁸ 1582 m. balandžio 9 d., Sluckas, J. Augustinavičius – Radvilai Perkūnui, *AR*, dz. V, Nr. 226 a.

⁶⁹ R. J. Kalas, Marriage, Clientage, Office Holding and the Advancement of the Early Modern French Nobility: The Noailles Family of Limousin, *The Sixteenth Century Journal*, 1996, vol. 27, t. 2, p. 369.

savęs įvardijimai. Didikės beveik visuomet vadinamos maloningsiomis poniomis, geradarėmis, duondavėmis ir pan. Neskubėta pasirašyti pagal einamas pareigas, dažnau vietoje to – atsidavusiais tarnais ar klientais. Išlikę didikėms adresuoti laiškai skirti tik konkrečiai vienai adresatei, todėl, nepaisant bendresnės politinės informacijos, yra itin privatūs. Tiesa, pastabą, jog laiškų būtina perduoti tik didikėi tiesiai į rankas, yra mažiau negu tokio pobūdžio laiškuose didikams. Abejonė, jog ištekėjusios moters laiškus galėjo skaityti jų vyrai, išlieka. Tuo atveju visa frazeologija ir klientelinis nusižeminimas būtų skirtas ne tiek patronei, kiek jos vyrai.

Centriniai LDK pareigūnai, įtakingi didikai ir didikės. XVI a. LDK didikių patronatui nemažą įtaką turėjo luominė priklausomybė: jos dažniausiai ir rezultatyviausiai veikė tarp saviškių – valdančiųjų sluoksniuose. Ši sykį, kaip ir žemesniųjų LDK pareigūnų atveju, tik daug intensyviau buvo atliekamas reikšmingas tarpininkų vaidmuo. Kadangi moterys, skirtingai nuo didikų, neturėjo galimybų perskirstyti pareigų, jų veikloje matomas kiek kitokios kryptys ir prioritetai.

Moterys pirmiausia tarpininkaudavo dėl savo šeimos ir giminės interesų. Apskritai didikės, ypač XVI a. II pusėje – XVII a. pradžioje, itin aktyviai dalyvavo giminės sistemoje, tiek stiprindamos šeimos ekonominę galią, tiek politinę poziciją⁷⁰. K. Tenčinska, 1582 m. tapusi Radvilienė, persiemiė vadinamujų „Radvilų namų“ dvasia, o tai reiškė, kad ji, nepaisydama netgi religinių skirtumų, rėmė vyro giminaičius, jo klientus, prisidėjo prie sukurtos šeimos latifundijos stiprinimo, kiek galėjo padėjo vyru finansiškai (plačiai žinomi jos didžiulių valdų ir piniginiai užrašymai už vyro meilę ir malonę). Tokie identitetai buvo būdingi visoms to meto ištekėjusioms didikėms. Netgi su tuo oktinams nesutariant tarpusavyje, pvz., Radvilai Perkūnui su ketvirtaja žmona Elžbieta Ostrogiškaite, žmona nedriso ir net nemanė griauti vyro namų gerovės. Kartu didikės nenutraukdavo saitų su ankstesne gimtaja šeima. Moterys tapdavo savotiškais tiltais, jungusiais jų vyro giminę su gimtaja šeima, taip pat su vaikais iš ankstesnių santuokų; į naujo vyro aplinką patekdavo buvusių šeimų klientai. Taip didikės tapdavo savitais kryžminiais žaidėjais, kurių pagrindinis tikslas – išlaikyti šeimos įtaką ir stiprinti jos politinę sékmę.

Moterų korespondencija akivaizdžiai iliustruoja minėtus dėsningumus. Nepaisant didikių padėties visuomenėje (vyro užimamų pareigų), visos tarpininkaudavo užtaradamos savo vyrus, vaikus ir giminaičius. Prašyta pagalbos karaliaus dvare: 1542 m. Kotryna Tomicka prieš jos vyro LDK pataurininkio Mikalojaus Radvilos kelionę į Krokvą rašė savo giminaičiu, Žygimanto Augusto dvaro ochmistriui Piotrui Opolinskiui⁷¹. Jei nebūdavo ypatingo reikalо, didikės, rašydamos mandagumo laiškus viena kitai ar įtakingam didikui, nuolat užtarinėjo savo vyrus, perdavinėjo jų linkėjimus ir pasirengimą tarnauti (1550 m. panašiai apie tai rašė Bielsko vaivadienė Elžbieta Radvilaitė-Seniavska mandagumo laiške dėdei LDK maršalkai Radvilai Juodajam⁷²).

⁷⁰ Panašūs procesai fiksuojami XVII a. Prancūzijoje: S. Chapman, Patronage as Family Economy..., p. 13.

⁷¹ 1542 m. birželio 9 d., Vilnius, K. Tomicka-Radvilienė – P. Opolinskiui, *Российская Национальная Библиотека в Санкт Петербурге* (toliau – RNB), f. 971, col. aut. 62, Nr. 7.

⁷² 1550 m., Bžezana, E. Radvilaitė-Seniavska – Radvilai Juodajam, AR, dz. V, Nr. 14276.

Visgi didikių tarpininkavimas dėl savo vaikų, o ypač dėl sūnų, net ir suaugusių, dažnai gerokai viršydavo visų kitų užtarimų kiekį. Štai K. Tenčinska itin stengėsi išrūpinti vietas senate sūnumas kunigaikščiams Sluckiams, jiems priklausančias pagal kunigaikštį kilmę. Siekti to pradėjo netrukus po vyro, Slucko kunigaikščio Jurgio Olelkaičio, mirties 1579 m. Gegužės 5 d. buvo pasirašytas susitarimas su Vilniaus vaivada Radvila Ruduoju, įspareigojusi būti visada geranorišku ir atsidavusiu bičiuliu sprendžiant bet kokį Slucko kunigaikščių reikalą. Atskirai aptarta padėtis dėl kunigaikščių vietas „Jo Malonybės karaliaus taryboje LDK, taip pat ir sudarius uniją Lenkijos taryboje, seimuose ir kitose vietose“. Radvila įspareigojo leisti užimti jiems tą pačią vietą, kokią Lietuvos taryboje turėjo miręs kunigaikštis, ir nedaryti jokių skriaudų. Padėtis galutinai pasikeitė Sluckių naudai 1582 m., kai Radvilos Rudojo sūnus Radvila Perkūnas ēmė pirštis našlei K. Tenčinskai-Sluckienei. Viena kunigaikštienės sąlygų buvo jos sūnų Jurgio ir Semiono rėmimas bet kokiui jų reikalui. Tam tikslui 1582 m. ji rašė Naugarduko vaivadai Mikalojui Radvilai. Pastarasis, žinodamas apie savo brolio ketinimus vesti K. Tenčinską, prisidėjo prie šio reikalo teigiamos baigties⁷³. Be būsimojo vyro Radvilos Perkūno ir jo tėvo Vilniaus vaivados Radvilos Rudojo tarpininkavimo K. Tenčinskios prašymu, didikė dar kreipėsi ir į kitus įtakingus LDK asmenis. Iš Žemaitijos seniūno J. Kiškos atsakymų 1582 m. matyti, kad ji ir šio senatoriaus prašė analogiškos pagalbos, užtarimo karaliui. Po ilgos tarpininkavimų serijos pavyko pasiekti norimą rezultatą. Anot J. Kiškos, pranešusio apie Stepono Batoro atvykimą į Vilnių 1582 m. žiemą, susirinkę ponai „niekas neprieštaravo“ dėl kunigaikščio Sluckio užimamos vienos. „Jo Malonybė sédėjo prie Vilniaus vyskupo, priešais poną Vilniaus vaivadą, prie karaliaus dvi valandas. Po to palydėjome Jo Karališkąją Malonybę pailsėti, ten neilgai užtrukę palydėjome Jo Karališkąją Malonybę prie stalo, o po to kunigaikštis [Sluckis] su kitais ponais nusilenkės išėjo“⁷⁴.

Kartais, nedrįsdamos kreiptis tiesiogiai, net ir tokios galingos didikės kaip Mazovijos kunigaikštienė Ana Odrovonžova pagalbos prašė per tarpininkus. Žygimanto Augusto palankumo sau ir savo dukrai pastaroji siekė per Barborą Radvilaitę, kurios užtarimo turėjo paprašyti broliš Radvila Rudasis⁷⁵. Dėl vaikų tarpininkavo ir kitos didikės. 1586 m. Trakų vaivadienė Kotryna Hlebavičienė karaliaus dvare užtarinėjo Vilniaus vaivadienės vaikus pastarosios prašymu. Paprašyta „Jos Malonybei karalie nei tarnystę patikinti“, kaip rašė didikė, „tai padarė su džiaugsmu“. Taip pat abi didikės viena kitai siuntė informaciją, naudingą jų vyrų politiniams ėjimams⁷⁶. Ne mažiau tarpininkauta dėl kitų giminaičių, ypač brolių. Tą rodo visa serija XVII a. pradžioje Kristupui Radvilai rašytų jo sesers, Vilniaus vaivadienės Elžbietos Radvilaitės-Sapiegienės, laiškų: tarpininkauta dėl brolio klientų, stengtasi pasiskolinti jam

⁷³ 1579 m. gegužės 26 d., Vilnius, Radvilos Rudojo raštas, *RNB*, f. 971, op. 2, col. aut. 125, Nr. 22; 1582 m. sausio 22 d., Volkoviskas, M. Radvila – K. Tenčinskai-Sluckienei, *AR*, dz. IV, kop. 503.

⁷⁴ 1582 m. vasario 10, 15 d., Vilnius, 24 d., Liubčia, J. Kiška – K. Tenčinskai-Sluckienei, *AR*, dz. V, Nr. 6759.

⁷⁵ 1548 m. lapkričio 21 d., Kaničuga, A. Odrovonžova – Radvilai Rudajam, *AR*, dz. V, Nr. 10675.

⁷⁶ 1586 m. birželio 27 d., Trakai, 1589 m. balandžio 4 d., Varšuva, K. Hlebavičienė – K. Tenčinskai-Radvilienei, *AR*, dz. V, Nr. 5230.

reikalingą pinigų, ne kartą užtartas ir pats Radvila didikės vyru⁷⁷. Daug ką pasako 1605 m. LDK kanclerienės ranka surašytas prierašinis raštelis: „Mano maloningas pone broli, sužinojau iš JM pono mano vyro, kad vėl kažkokie nesutarimai prasidėjo tarp JM pono brolio ir JM maloniojo mano pono, o tai mane labai neramina. Priežasties [to nesutarimo] iki galio nežinau, tik tiek žinau, kad JM buvo nuliūdės ir skundėsi JM ponu broliu [P. Sapiega], kad šis nekaltais užsipuoless JM besibaigiant seimui. [...] Labai prašau *mielas pone broliuk* (braciszku), įsikišk į tai, kad JM sutai-kytum, ir pranešk man, savo ranka parašyk ir duok žinoti, kas ir kaip vyksta“. Primyg-tinai prašė niekam nerodyti jos laiško, nes „turėtų bėdų“. Didikė minėjo, kad vyras nenori jos imti su savimi į suvažiavimą Vilniuje, o ji norėjo pati pamatyti, kas vyko tarp abiejų brolių Sapiegų⁷⁸. Turėdama patikimos informacijos sesuo nevengė netgi patarti Radvilai. 1606 m. viduryje LDK kanclerienė E. Sapiegienė labai agitavo K. Radvilą nevykti į seimą, ji kartu su vyru L. Sapiega nepritarė opoziciniams brolio žingsniui prieš karalių⁷⁹.

Didikių įtaką politinėms peripetijoms ir tarpininkavimo mastus rodo didikų vyru laiškai joms su prašymais padėti įvairiuose, taip pat ir politiniuose reikalauose, užtarti prieš kitus įtakingus didikus ar jų vyra. To iš K. Tenčinskų-Radvilienės tikėjosi LDK stalininkas Aleksandras Pronskis, pagalbos iš didikės, „maloninguosios ponios“ 1584 m. siekė Minsko vaivada Mikalojus Pavlovičius Sapiega⁸⁰. Iškalbingas kuni-gaikščio Simeono Sluckio 1585 m. laiškas motinai, kuriamė ne tik pranešė apie nu-siųstą kažkokį laišką kardinolui, bet ir praše didikės parašyti aukštam dvasininkui⁸¹.

Svarią įtaką didikės igydavo tarpininkaudamos dėl valdančiojo luomo atstovų ve-dybinių reikalų. Matrimonialinė politika, kurioje aktyviai dalyvavo didikės, istoriog-rafijoje kol kas apeinama. Tuo tarpu, kaip rodo korespondencija, be didikių (motinų, žmonų, seserų, tetų ir netgi bajorių-klienčių) įsikišimo ir pagalbos praktiškai nebuvo sudaryta nei viena XVI a. II pusės didiko ar didikės santuoka. Moterys tarpininkau-davo dėl dukterų ištekinimo, užtarinėjo būsimajį vyra, rinko informaciją apie būsimą pasogą ir kraity. Tą patvirtina konkretūs pavyzdžiai. 1578 m. karaliaus dvare buvo atkreiptas dėmesys į nesenai iš Europos į LDK gržusį ir vis dar nevedusį didiką Radvilą Našlaitėlį. Siekiant, kad „Radvilų giminė nepražūtų, bet kad dar daugėtų“, brolio vedybomis ēmė rūpintis jaunesnioji sesuo Kristina Radvilaitė, ištekėjusi už Lenkijos vicekanclerio Jano Zamojskio. Ne be svainio pagalbos buvo svarstoma ga-limybė dėl Radvilos santuokos su viena iš karaliaus Stepono Batoro dukteręcių⁸². Tačiau šios vedybos neįvyko. Realesnės to paties didiko vedybos su kunigaikštyte Višnioveckaite buvo aptarinėjamos 1584 m. Tuomet tarpininkavo Vilniaus vaivadie-

⁷⁷ Kaip pavyzdys gali būti prierašinis raštelis prie didikės laiško, 1602 m. vasario 22 d., Vilnius, E. Radvilaitė-Sapiegienė – broliui Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 13893.

⁷⁸ [1605 m. kovo 23, Rožana], E. Radvilaitė-Sapiegienė – broliui Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 13893.

⁷⁹ [1606 m. vidurys], E. Radvilaitė-Sapiegienė – broliui Kristupui Radvilai, *AR*, dz. V, Nr. 13893.

⁸⁰ 1588 m. kovo 10 d., Krasnistavas, A. Pronskis – K. Tenčinskai-Radvilienei, *AR*, dz. V, Nr. 12388; 1584 m. liepos 20 d., Kodnia, 1584 m. rugpjūčio 15, Derevnia, M. Sapiega – K. Tenčinskai-Radvilienei, *AR*, dz. V, Nr. 13861.

⁸¹ 1585 m. birželio 14 d., Bielskas, Simeonas Sluckis – motinai, *AR*, dz. V, Nr. 14633.

⁸² T. Kempa, op. cit., s. 107; 1578 m. vasario 20 d., Varšuva, K. Radvilaitė-Zamojska – Radvilai Našlaitėliui, *AR*, dz. V, Nr. 18458.

nė Našlaitėlio pusbrolio žmona K. Tenčinska-Radvilienė. Ji perdavinėjo abiejų pusių laiškus, naujienas iš pas ją į dvarą atvykusios būsimos Našlaitėlio žmonos motinos, aptarė žinios apie būsimas vedybas atgarsius ir pan.⁸³ Ši sykį pastangos buvo rezultatyvios. K. Tenčinskai, „kaip artimos bičiulės“, paslaugų tarpininkaujant vedybų reikalais prašė ir daugiau didikų. Antai 1592 m. ji nemažai prisiėjo prie LDK staliniuko A. Pronskio vedybų su Teodora Sanguškaitė, nukonkuravusio dar vieną pretendentą – Semašką⁸⁴. Taigi įsitraukimas į vedybinius reikalus, vyro, vaikų, giminaičių užtarimai ir tarpininkavimai buvo pagrindiniai XVI a. LDK didikės veiklos tarp valdančių momentai, leidę prisiėti ir prie politinių įvykių eigos, bent jau jausti politinį pulsą, nestovėti visiškai nuošalyje.

IČVADOS

Kol kas dar labai trūksta išsamesnių studijų apie XVI a. LDK didikių dalyvavimą klientelinėje sistemoje ir neformalų poveikį viešajam Lietuvos gyvenimui. Be tokių tyrimų XVI a. moters vaizdas ne tik nėra pilnas, bet daugeliu atvejų iškreiptas. Kita vertus, neformalizuotos ir užslėptos moterų įtakos tyrimas susiduria su didesnėmis šaltinių, jų serijiškumo ir visapusiškumo problemomis, todėl rezultatai ne visuomet gali būti laikomi baigtiniai ir nekintančiais.

Tačiau ir turima šaltinių medžiaga leidžia teigti apie XVI a. II pusės LDK didikės įsitraukimą į Lietuvą jau tuo metu funkcionavusią klientelinę sistemą. Didikės kaip patronės ar tarpininkės vaidmenis lėmė aukšta jos šeimos ir giminės padėties visuomenėje, įtaka karaliaus dvare, turimas nekilnojamasis turtas, ne mažiau svarbūs buvo ir tarpusavio santykiai su savo vyru, šeimyninė padėtis. Didžiausia įtaka pasižymėjo gerai sutariančios santuokoje ar našlės.

Patronės ir tarpininkės veiklos platumas bei rezultatyvumas priklausė nuo grupių, su kuriomis bendraudavo didikės, socialinės, turtinės, visuomeninės padėties, jų priklausomybės nuo didikės. Didžiausią įtaką kaip patronės moterys turėjo savo dvarų ribose skirstydamos namų klientelę. Tik ekonomiškai moters paremta (atlygis pinigais, valdų skyrimas, paskyrimas valdų pareigūnais) namų klientelė tapavo politinė ar religinė. Šis procesas prasidėdavo, kai didikės užtarimai dėl jos dvariškių savo vyrių būdavo rezultatyvūs ir dvariškiai pereidavo į didiko globą.

Tarpininkaujant didikei panaši politinio kilimo schema galiojo ir jos klientams už dvaro ribų – daliai moters tarnautojų, įtakingiems bajorams ar žemesniems LDK pareigūnams. Plačiausiai ir bene rezultatyviausiai didikės galėjo pasireikšti tarp savo luomo asmenų, tiek didikų, tiek ir didikių. Aktyviai tarpininkaudamos, užtardamos šeimos, giminės žmones, įtakingus LDK pareigūnus, įsitraukdamas į matrimonialinę politiką didikės nemažai prisiėjo prie šeimos ir giminės politinės įtakos išlaikymo ar net sustiprinimo.

⁸³ [1584], [b. v.], K. Tenčinska-Radvilienė – Radvilai Našlaiteliui, *AR*, dz., IV, kop. 689, Nr. 3.

⁸⁴ 1592 m. kovo 22 d., Varšuva, A. Pronskis – K. Tenčinskai-Radvilienei, *AR*, dz. V, Nr. 12388.

Raimonda Ragauskienė

THE GDL NOBLEWOMEN'S MATRONAGE IN THE 16TH CENTURY

Summary

The article deals with the GDL noblewomen's participation in the patron-client network. The women that belonged to the ruling class could participate not only in families' matters and private property, but also in state's life and even influence political events. Noblewomen exercised all functions in the clientage network in Lithuania. Their matronage was defined by their families' high position in the society, influence in the king's court, their real estate and also their relationship with their husbands.

The matronesses had the greatest influence in distributing their domestic clientage in their estates. Their economically based domestic clientage used to become their political or religious clientage. This process would start when the noblewomen's intercessions to their husbands ended in good results and the landowners came under the patronage of the noblemen. A very similar scheme was also valid for the political rise of their clientage beyond their estate: part of servants, influential noblemen, and lower rank officials of the GDL. Noble women could efficiently act within their own class. By interceding for relatives, statesmen of the GDL, working in the matrimonial policy, noblewomen made a significant contribution into strengthening families and their political role.